

MINDSZENTY JÓZSEF A KIRÁLYNÉK VÁROSÁBAN A VESZPRÉMI PÜSPÖK

GÁRDONYI MÁTÉ

XII. Piusz pápa 1944. március 5-én kelt bullájával Mindszenty József zalaegerszegi apát-plébánost nevezte ki Veszprém püspökévé. A szombathelyi egyházmegye 52 éves papja – vezetéknevét két évvel azelőtt magyarosította Pehmről szülőfaluja, Csehimindszent után Mindszentyre – előléptetését minden bizonnyal korábbi főpásztorának, gróf Mikes Jánosnak köszönhetette, aki több csatornát is igénybe vett ahhoz, hogy felhívja a Szentszék figyelmét a fáradhatatlan szervező hírében álló vidéki plébános érdemeire.

A buzgó lelkipásztori szolgálattal párosuló társadalmi aktivitás, amely a püspökök korabeli kiválasztásánál erőteljesen érvényesülő szempont volt, valamint a jelölt erkölcsi integritása, úgy látszik, többet nyomott a latban, mint Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás aggályai a paptársai által „tiszelt, de nem szeretett” Mindszenty jellemének túlzott keménységével és műveltségi hiányosságaival kapcsolatban.

A magyar királyi kormány esetleges politikai kifogásait pedig, melyek korábban biztosan szóba kerültek volna a legitimista, Horthy kormányzóval szembeni ellenérzéseit nem is palástoló plébánossal kapcsolatban, maga az érdekelt semlegesítette sikeresen a Muravidék visszacsatolásakor az állami szervekkel szoros együttműködésben végzett hazafias tevékenysége révén.

Bár a háborús viszonyok miatt a pápai bulla késett, Angelo Rotta apostoli nuncius rendkívüli felhatalmazásával élve lehetővé tette, hogy az új veszprémi püspök ennek hiányában is minél hamarabb átvehesse egyházmegyéje kormányzását. A püspökszentelésre eredetileg a zalaegerszegi plébániatemplomban került volna sor, ám az ország német megszállása miatt a hercegprímás úgy döntött, hogy március 25-én Esztergomban együtt szenteli fel az újonnan kinevezett főpapokat, Mindszenty József mellett Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi megyés püspököket. Veszprémbe az új főpásztor március 28-án vonult be, a politikai helyzet bizonytalansága miatt minden ünnepélyességet mellőzve.

AZ ELSŐ INTÉZKEDÉSEK

A hivatalából fakadó feladatok ellátásához a rá jellemző tettekeskedéssel látott hozzá, amit jól mutat, hogy a húsvéti ünnepeket követő bérnakörúton egy hónap alatt 31 plébánián fordult meg. Amint korábban a szombathelyi egyházmegye zalai részének püspöki biztosaként, úgy most a három vármegyére kiterjedő, mintegy 700 000 katolikus hívet számláló veszprémi püspökség főpásztoraként is szívügyének tekintette a vidék jobb lelkipásztori ellátásának megszervezését. Ez mindezekelőtt a plébániaalapítás első lépcsőjét jelentő lelkészségek és kihelyezett káplánságok számának gyors ütemű növelésében mutatkozott meg, különösen azokban a falvakban, ahol a korábban domináns evangélikus vagy református lakosság mellett az idők folyamán megnövekedett a katolikus hívek száma. Habár a káptalan kötelességszerűen jelezte neki, hogy ezek a kezdeményezések a megfelelő anyagi alapok, azaz plébániai javadalom híján életképtelenek lehetnek, Mindszenty püspök az ellenvetésekkel mit sem törődve veszprémi működésének másfél éve alatt 34 új lelkipásztori állást ho-

zott létre, továbbá 9 katolikus iskolát és 3 középiskolai kollégiumot alapított.

Mint a püspöki kar frissen hivatalba lépett tagja, az ország drámai helyzete láttán Mindszenty József aktívabb szerepvállalást várt volna el az egyházi vezetéstől a politikai szféra befolyásolásában. Már néhány héttel beiktatása után, április 14-én bizalmas levélben fordult Serédi bíboros-hercegprímáshoz, mert *„most egyre szélsőbb jobboldaliak jönnek, a ma még kívülálló Szálasi- stb. frakciók fogják dik-tálni a tempót. Ez a tábor a katolikus iskolák és az egyházi javak ellen tör. [...] Méltóztatnék megengedni egy szerény kérés: méltóztatnék a kormányzó úrnál a kormányzat szélsősé-ési folyamatát megakasztani.”* A bíboros azonban egy megnyugtatónak szánt, de némiképp kioktató válaszban – *„amennyire tőlem telik, iparkodom megtenni azt, ami az én kötelességem ott, ahová az Isteni Gondviselés állított engem”* – jelezte, hogy nem kér az új püspök tanácsaiból.

A JOGFOSZTÁSSAL SZEMBEN

Az első veszprémi hetek kihívásai közé tartozott, hogy a főpásztornak reagálnia kellett a zsidók rohamléptekben zajló jogfosztásának, majd gettósításának egyházi következményeire. A püspöki levéltár megőrizte számos, a ma-

Mindszenty mint veszprémi püspök.
Károly Gyula olajfestménye

gyar állam által zsidónak visszaminősített katolikus hívó segélykérelmét, illetve a plébánosok felterjesztéseit az ismét nagyobb számban keresztelésre jelentkező izraelitákról. Saját hívei mentesítése érdekében Mindszenty püspök többször közbenjárt a hatóságoknál, papjai pedig megszervezték a gettóba zárt katolikusok lelkipásztori ellátását, ugyanakkor a keresztelésre jelentkezők oktatását a korábbiaknál szigorúbb feltételekhez kötötte.

Felfogása akkor kezdett megváltozni, amikor szembesült a veszprémi gettó borzalmas körülményeivel – ekkor már ő maga fordult Horthy kormányzóhoz, mérsékletet kérve –, illetve a június 19-én végrehajtott deportálás egyházat is érintő következményeivel. Miután az egyházmegyei nyomda kiadásában megjelenő *Veszprémi Hírlap* gúnyos hangú cikkben számolt be a veszprémi gettó kiürítéséről, Kiss György zsidó származású románci plébános a püspökhöz írott levelében megbotránkozásának adott hangot az egyházi lap szélsőjobboldali uszítása miatt. Mindszenty úgy látta, hogy „a püspöki kar ma két malomkő között öröklődik: a zsidóság mindenestül mentést, az Egyháztól elpártolt nyilasok pedig a dogmatika cserbenhagyását [várják]. Az Egyház nem hagyta cserben a kereszténységet, bár – egyéni véleményem szerint – többet és erőteljesebbet is tehettünk volna. Javasoltam is.”

A másik ügy, amely e levélváltásnál nagyobb nyilvánosságot kapott, és utóbb fel is használták Mindszenty Jó-

zsef lejáratására, az úgynevezett „veszprémi nyilas mise” volt. A deportálás másnapján Schiberna Ferenc ügyvéd, a Nyilaskeresztes Párt helyi vezetője a ferences templomban hálaadó misét rendelt a zsidók eltávolítása alkalmából. A házfőnök ezt elvállalta június 25-re, amit a nyilas párt plakátokon közölt a lakossággal. A püspök ekkor közbelépett, bár a ferences rend privilégiumai miatt hatásköre csak korlátozott volt ezen a téren: a házfőnöktől azt kérte, hogy a nyilasok ne egyenruhájukban jelenjenek meg, és a mise végén ne énekeljék el a *Te Deum* hálaadó himnuszt (a források szerint egyik kérése sem teljesült). Az bizonyos, hogy a „nyilas misét” nem Mindszenty celebrálta, nem is ő engedélyezte, utóbb pedig a házfőnök megrovását és áthelyezését kezdeményezte a ferences provinciálisnál.

A nyár folyamán a püspök több ponton korrigálta a zsidókkal kapcsolatos korábbi rendelkezéseit: könnyítette a

Mindszenty püspök a Kisboldogasszony ünnepi körmeneten, Sümeg, 1944. szeptember 8.

keresetséget kérő munkaszolgálatosok oktatásának feltételeit, s míg április–májusban lehetővé tette, hogy a helyi egyházközségek igénylést adjanak be az elhagyott zsidó javakra (főként plébániának kiszemelt házakra), szeptemberben már arra hívta fel az érdekeltek figyelmét, hogy „ilyen javak megszerzésétől tartózkodjanak”.

A NYILASOK FOGSÁGÁBAN

A nyilas hatalomátvétel után a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának következményeivel számolva Mindszenty József megszervezte a katolikus püspökök ünnepélyes tiltakozását a Dunántúl hadszíntérré változtatása ellen. A dunántúli püspökök mint a parlament felsőházának tagjai memorandumokban azt kérték, hogy kíméljék meg a maradék országrész lakosságát és értékeit a pusztulástól, mert „a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és a lelkiismeret nem engedi.”

Az október 31-i keltezésű szöveget a veszprémi főpásztor írta, s egyik udvari papja vitte körbe a még meg nem szállt államterület püspöki székvárosiba. Rajta kívül a püspöki kar három tagja írta alá: báró Apor Vilmos győri és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, valamint Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát; a többiek támogatását különböző okokból nem sikerült megszerezni. A veszprémi főpásztor volt az is, aki a memorandumot november 13-án átadta Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettesnek, amit joggal értékelték úgy a nyilasok, hogy nyíltan szembehelezkedett a Szálasi-rezsimmel.

Maga Mindszenty leginkább e memorandumban látta november 27-én történt letartóztatásának okát, de hozzátette, hogy Schiberna nyilas főispán személyes bosszúja is közrejátszhatott benne, mivel testvérét korábban elbocsátotta a püspöki gazdaságból, és nehézségeket támasztott a „nyilas mise” ügyében. Ezen a november végi napon rendőrök jelentek meg a püspöki palotában, hogy felmérjék a katonai beszállásolási lehetőségét. Mivel az aula tagjain kívül menekülteket is befogadtak az épületbe, a házgondnok és az irodaigazgató kifogást emelt a beszállásolással szemben, mire a kikerkező főispán mindkettejüket letartóztatta. Ekkor jelent meg a püspök, aki tiltakozott az eljárás ellen, erre a helyi nyilas vezér az ő letartóztatását is elrendelte.

Mindszenty püspök áruhás fotója hamis igazolványhoz, 1945

Udvari papjai és a papnövendékek meg akarták akadályozni elvitelét, majd végigkísérték a városon a rendőrségi fogdába püspöki díszben – de nem liturgikus ruhában –, gyalogosan bevonuló főpásztort, amiért másnap őket is lefoglalták. A következő heteket előbb a rendőrségen, majd az ügyészség fogdájában töltötték laza őrizet alatt, így a püspök tovább tudta intézni a hivatali ügyeket, sőt a fogda folyosóján tíz veszprémi és öt erdélyi növendéket pappá szentelt. December 22-én szállították át a 27 fős társaságot előbb a sopronkőhidai fegyházba, majd az Isteni Megváltó Leányai nővérkongregáció soproni anyaházába.

A nyilas kormányzat eljárását a veszprémi főispán vádjai alapozták meg: „A püspök és környezete évekre visszanyúló megfigyelés eredményeként nemzetiszocialista-ellenes, német-ellenes, angolbarát és legitimista érzelmű [...] A hatalomátvétel óta a püspök és a papság úgyszólván általánosan a legteljesebb érdektelenséget, sőt mondhatni passzív ellenállást tanúsított. [...] A püspöki udvar a feketepiacon szerezte be az ellátásához szükséges élelmiszereket, és a háborús helyzetben ugyanolyan tobzódást tanúsított, mint akár a zsidóság.” 1945 februárjában a veszprémi foglyok nagyobb részét ugyan szabadon engedték Sopronból, de a püspök és három papja rövidesen új társaságot kapott a szintén letartóztatott Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és tábornok testvére személyében. A szabadulást végül a nyila-

sok Nyugatra menekülése és a Vörös Hadsereg érkezése hozta meg számukra április 1-jén, amit Mindszenty úgy interpretált, hogy „engem senki sem szabadított fel, hanem a menekülő karhatalom felejtett itt”.

SZABADULÁS UTÁN

A főpásztor 1945. április 20-án tudott visszatérni Veszprémbe, igaz, a püspöki palotába nem költözhetett vissza, mert azt a szovjet katonai parancsnokság foglalta el. Már útközben s még inkább újrakezdett vidéki körútjain látnia kellett, hogy a Dunántúl, amelynek megóvásáért szót emelt, milyen pusztítást szenvedett el. Cselekvési szabadságát visszanyerve az egyházi élet újjászervezése kötötte le energiáit: elrendelte a háborús károk felmérését, irányította az újjáépítést, folytatta a lelkesítések alapítását, és szolidaritásra buzdított: „az egyházmegye viszonylag épebb részei jöjjenek segíteni az elpusztultaknak.” Közben újra meg újra interveniált az ideiglenes nemzeti kormánynál, hol a szovjet hadsereg túlkapásai miatt – nem hallgatva a nők tömeges meggyalázásáról sem –, hol az új rezsim által internált papok és világiak érdekében.

A földreform során antifasiszta érdemeire tekintettel a püspökség számára meghagytak 300 hold földet, ami azonban nem feleltette, hogy az egyház intézményhálózata hirtelen elvesztette addig megszokott finanszírozási háttérét. Mindszenty püspök a földbirtokrendelettel kapcsolatban egyrészt részletes utasítást adott a papságnak arra, hogy az egyházközségek a kegyúri rendszer pótlása végett éljenek a földigénylés lehetőségével, másrészt hangsúlyozta: „mindezeknek az ügyeknek az intézésénél úgy kell eljárni, hogy még a látszatát is elkerüljük annak, mintha ellenállnánk az alaprendeletben kifejezésre juttatott szándékoknak.” Mindszenty József veszprémi működése azonban már nem tartott sokáig, mert 1945. augusztus 16-án XII. Piusz pápa őt választotta ki a megüriült esztergomi érseki szék betöltésére. Szorosabb kapcsolata a „királynék városával” október 2-án történt esztergomi beiktatásával szakadt meg. ♦

A SZERZŐ SIÓFOK-KILITI PLÉBÁNOSA,
A VESZPRÉMI ÉRSEKI HITTUDOMÁNYI
FŐISKOLA OKTATÓJA, PhD